

УДК 271.2-18:316.37

**СОЦІАЛЬНИЙ ІДЕАЛ
В СУЧАСНІЙ ПРАВОСЛАВНІЙ ДУМЦІ****SOCIAL IDEAL IN MODERN
ORTHODOX THOUGHT****Кислий А. О.,**

кандидат філософських наук, доцент,
докторант кафедри богослов'я та релігієзнавства,
Національний педагогічний університет
ім. М.П. Драгоманова (Україна, Київ),
e-mail: a.kysliy@ukr.net

Kysliy A. O.,

PhD in Philosophical Sciences, Associate Professor,
candidate for a doctor's degree of the Department of
Theology and Religious Studies, National Pedagogical
Dragomanov University (Ukraine, Kyiv),
e-mail: a.kysliy@ukr.net

Визначено актуальність та тенденції вивчення проблеми соціального ідеалу в сучасній православній думці. З'ясовано, що в православній богословській та філософській думці відбувається подолання світоглядного консервативного ізоляціонізму поглядів на соціальний ідеал, що був характерний в минулі століття і притаманний деяким нинішнім православним мислителям. Доведено, що богослов'я, зберігаючи доктринальну чистоту вчення, звертається до філософського та суспільного дискурсу, реагує на вимоги та проблеми сучасності. Воно еволюціонує у напрямку осмислення ролі трансцендентних цінностей у повсякденному житті людини та визнання можливості і необхідності вияву соціальної активності особистості. Ідеалом соціальних взаємин є спілкування у християнській спільноті під час літургії та євхаристії в нових цивілізаційних умовах.

Ключові слова: соціальний ідеал, богослов'я, сучасна православна думка, спілкування, літургія, євхаристія.

It is determined the relevance and tendencies of the study the problem of the social ideal in contemporary Orthodox thought. It has been found that in Orthodox theological and philosophical thought there is an overcoming of the worldview conservative isolationism of the views on the social ideal, which was appropriate to the past centuries and is appropriate to some present Orthodox thinkers. It is proved that theology, while maintaining the doctrinal purity of teaching, appeals to philosophical and social discourse, responds to the demands and problems of the present. It evolves towards understanding the role of transcendental values in human daily life and recognizing the possibility and necessity of manifesting a person's social activity. The ideal of social intercourse is the communication in the Christian community during the liturgy and the Eucharist in the new civilizational conditions.

Keywords: social ideal, theology, modern Orthodox thought, communication, liturgy, Eucharist.

Руйнування соціальних ідеалів, що були домінуючими у попередньому столітті та їх практична невинуватість спричиняють інтелектуальний дефіцит та потребу переосмислення основних світоглядних теорій і шляхів духовно-морального розвитку суспільства. Суттєві зміни у нашій країні, що торкнулись усіх сфер життя, надзвичайно підняли інтерес до християнського вчення. Безсумнівно важливою є проблема сучасного православного розуміння духовних потреб суспільства, яке перебуває у процесі пошуку ідеалів і моделей самореалізації в нових умовах глобального інтерактивного простору. Вона набуває в наш час не тільки теоретичного, а й глибоко практичного значення з огляду на можливий її вплив на хід суспільного життя. При таких умовах природно,

що питання соціального ідеалу нерідко береться в його православній інтерпретації і обговорюється з точки зору історичних та сучасних невдач й успіхів на теренах Української держави.

Найбільший внесок у створення оригінальної філософської теорії суспільного ідеалу зробили Бердяєв М., Булгаков С., Данилевський М., Кириєвський І., Новгородцев П., Соловйов В., Франк С., Хомяков О. Теоретичному осмисленню проблеми суспільного ідеалу в історії християнської думки присвятили роботи Введенський О., Зеньковський В., Лоський М., Трубецький Є., Флоровський Г. та ін. Різні аспекти суспільного ідеалу як концептуальної моделі суспільного устрою є об'єктом вивчення вітчизняних філософів, культурологів, соціологів, істориків: Андрущенко В., Андрущенко Т., Бойченко М., Кременя В., Поповича М., Розової Т., Самчука З., Табачковського В., Чорної Л., Шинкарука В. та ін. Окремі питання розвитку українського суспільства на основі православних цінностей висвітлені в роботах відомих релігієзнавців: Бабія М., Богачевської І., Бондаренка В., Єленського В., Здіорука С., Колодного А., Кочан Н., Любашенко В., Мариновича М., Недавньої О., Решетнікова Ю., Сагана О., Филипович Л., Чорноморця Ю., Юраша А., Яроцького П. та ін.

У православному богослов'ї та філософії відбувається подолання світоглядного консервативного ізоляціонізму, що був характерний в попередні століття і притаманний для деяких сучасних православних мислителів, та пристосування до реалій сьогодення. Творчість філософів, богословів, священників Олександра Шмемана, Митрополита Антонія Сурзького, Теодора Стіліанополоса, Йоана Зізіуласа, Христоса Янараса, Джона Пантелеймона Манусакіса, Аристотеля Папаніколау, Девіда Гарта, Пантеліса Калаїцидіса та ряду інших православних мислителів веде до оновлення системи знань, моральних цінностей та практичних норм. Вона набуває особливого значення, оскільки відображає сучасне бачення православної ідентичності як серед рядових віруючих, так і вищого духовенства.

Сьогодні, як і у попередні століття, проблема інтерпретації соціального ідеалу залишається не менш актуальною темою дискусій як у світській, так і в релігійних сферах. В умовах становлення Українського Православ'я як специфічного культурно-історичного феномену та інтенсивності пошуку духовних орієнтирів в українському суспільстві вона набуває особливого значення для релігієзнавчого дослідження. Тому метою роботи є виявлення специфіки поглядів сучасних православних мислителів на соціальний ідеал як образ бездоганно організованого соціуму.

На основі нових досліджень Грицишин В., Іщук Н., Подорожнього Ю., Шкіль С., Христокіна Г. можна стверджувати, що сучасна православна думка стає все більш оптимістичною в питанні духовного і соціального оновлення усіх – як християн, так і людей різних світоглядних переконань. Якщо довгий час православне

богослов'я формувалося переважно у постійній полеміці із католицьким Заходом, то тепер ідейним суперником став нігілізм світогляду постмодерну. Православна богословська думка стає більш відкритою щодо західного християнства. Важливим є безпрецедентне зближення православного богослов'я із католицькою теологією та намагання розумної співпраці з протестантською релігійною філософією. Богослови переглядають ідеї культурно-релігійного синтезу, що сприяє становленню нового екуменічного співробітництва у побудові загальних теорій соціального ідеалу.

В сучасних умовах діалогу культур православ'я, звертається як до філософського, так і суспільного дискурсу, акцентує увагу на вирішенні різних соціальних проблем. Богослов'я реагує на вимоги та проблеми сучасності й, прагнучи зберегти історичні віроповчальні традиції, наголошує на актуальності не лише вироблення теоретичних засадничих ідей соціального служіння, а й прагне подолати невідповідність між релігійним світоглядом та повсякденністю мирського життя. Суспільство, що стає заручниками досягнень сучасної цивілізації змушене пристосовуватися до нових умов. Участь людини у різноманітній суспільній діяльності, відповідно до християнських етичних норм, розглядається Церквою як одна із форм її служіння. Православне богослов'я еволюціонує у напрямку поступового визнання можливості і навіть необхідності вияву соціальної активності віруючих.

Розгляд питання суспільного ідеалу це не просто теоретизування про сучасне та майбутнє суспільства, біля його витоків лежить усвідомлення неможливості миритися зі стражданнями людини, що спричинені іншими людьми або суспільством в цілому. Тому основна задача православного вчення, як більшості соціальних учень, викорінення або хоча б зменшення соціального зла. Воно виникає як результат особливостей взаємодії на індивідуальному рівні, так і внаслідок деяких об'єктивних соціальних надіндивідуальних факторів. В такому випадку православ'я звертається до всіх людей, зорієнтоване на кожного і разом з тим на все суспільство та соціальні інституційні структури. Таким чином суспільний ідеал розглядається і як ідеал соціальної поведінки, і як уявлення про ідеальне суспільство.

Сучасна релігійна точка зору полягає в тому, що все що від Бога – добро, а для людини єдино виправдані віра і моральне життя відповідно до Закону Божого. Відповідно Церква не може не брати активну участь у вирішенні соціальних питань. Вона все більше стає не лише осередком духовно-моральних істин, а й дієвою силою в формуванні механізмів боротьби за умови, необхідні для забезпечення життєдіяльності людини усякими благами. Сучасне суспільство, в тому числі українське, адаптується до нових реалій життя, що супроводжуються підміною традиційних духовних цінностей штучно створеними шаблонами масової свідомості, запозиченими з інших культур. Це веде до інтерпретацій життєвої дійсності через

реалії предметно-фізичної повсякденності. У передмові до першого видання «Про суспільний ідеал» Новгородцев П. зауважує, що «природне різноманіття і конкретна складність життя не можуть бути замінені ніякими спрощеннями абстрактної думки. Життя вище теорії... До цього повинна прийти і всяка соціально-політична система, яка прагне стати вченням життя» [6].

Потенційною можливістю морального вдосконалення людини є духовність. Внутрішня узгодженість і гармонійність її духовного світу є провідним фактором у процесі існування людської особистості її цілісної ідентичності. Вона набуває сили через переживання Божої благодаті. Її сприйняття і освоєння відбувається за умови творчого спілкування та спільного церковного життя. В результаті цього загальні духовні цінності набувають особистісного характеру. Людина усвідомлюючи обдарованість свого життя повинна бути готова до подяки та самопожертви. Через відносини взаємного дарування та вдячності проявляється євхаристична необхідність всього способу буття особистості. Аналізуючи сучасні роботи православних теологів, відомий релігієзнавець, богослов Чорноморець Ю. приходиться до висновку, що відносини людини з Богом можливі у євхаристії. Бог приходиться до воцерковленої людини, яка у смиренні, що є умовою богопізнання, очікує Його. Церква, що є містичним тілом Бога, складається з багатьох інших, без яких неможлива церковна єдність. Спілкування в Церкві веде до істинного способу існування особистості і разом з тим залежності від зв'язків з іншими. Життя особистості в церковній єдності передбачає щирий взаємозв'язок з Богом та багатьма людьми – християнами у досвіді смирення, переживання страждань і прийнятті Іншого. Переживання людиною подій особистого та суспільного життя, намагання його зрозуміти веде до зустрічі з Іншим – Богом, що приходиться з вічного майбутнього. Шлях до Бога як прийняття страждання розп'ятого Христа можливий завдяки любові, вільній від всякої раціональності, лише під час літургії та євхаристії [9, с. 10-11].

В умовах сучасного суспільства православна громадськість не може гуртуватися суто на основі спільної віри. Тому богослов'я підкреслює значимість взаємозв'язку з Іншим (Бог) та інакшим (люди) поруч із собою у спільній літургії та після неї. На думку Зізіуласа Й., «євхаристія стверджує і освячує не тільки спілкування – вона освячує й інакшість. Саме тут відмінність перестає бути розподілом і стає благом» [4, с. 8] Але слід вказати, що інакшість не повинна вести до поділу, вона може бути прийнятною лише тоді, коли веде до спілкування і єдності.

Соціальне середовище є сферою життєдіяльності людини і стосується її індивідуального буття та взаємодії між людьми. Життєві ідеали людини знаходяться в тісному взаємозв'язку із смислами суспільного буття. Релігійна людина може реалізуючи релігійні принципи та переконання впливати на поведінку як певного індивіда так і

спільноти. Особистість виникає і розвивається як суб'єкт та об'єкт комунікації з іншими. Відповідно, Православною церквою вирішується питання діалогічного спілкування. Ішук Н. в своєму дисертаційному дослідженні, звертаючись до робіт сучасного православного богослова Зізіуласа Й., доводить, що найдосконалішою формою екуменічного, парафіяльного та внутрішньо-конфесійного спілкування є діалог-співпричастя. Важливими є прагнення пристосування спілкування в парафії до реалій сьогодення та світовідчуття сучасної людини. Зізіулас Й. обґрунтовує особистісно орієнтований варіант співпричастя. Він доповнює богослов'я вченням про спілкування, основою якого є персоналізм, що побудований як особистісне й еклезіальне буття та відношення. Розвиває контекст дискурсу дару спілкування, де важливим є не лише результат, але й процес, що веде до єднання. Такі думки формуються на основі важливості розуміння Іншого [3]. «Мислення Бога як абсолютно Інакшого кореспондується із сприйняттям інакшості братів у вірі та з необхідністю має призвести до толерування щодо інакшості, що сприяє не лише екуменічній взаємодії, а й діалогу християн з радикально інакшими – «належними світу» [2, с. 19].

Розглядаючи екзистенціалістські орієнтовану концепцію спільнотності Янараса Х., Ішук Н. приходять до висновку, що «теологія має ґрунтуватися на досвіді спілкування та відносин у спільноті з урахуванням життєвого світу – простору цих взаємин» [2, с. 19]. Природне прагнення Бога і людини до взаємної зустрічі, побудованої на любові, осягається завдяки безпосереднім соціальним зв'язкам. Спілкування в межах релігійної громади вільних особистостей готових до самопожертви може стати підставою трансформацій суспільства та людини в напрямку досягнення конкретної мети, що пропонує християнство. Воно неможливе без визнання спільних для суспільства цінностей.

Відсутність досвіду вирішення сучасних проблем спонукає православну церкву займатися не лише теоретичними богословськими питаннями, а звертатись до світських соціально-філософських концепцій, адже традиційні богословські підходи до абстрактного осмислення суспільних проблем, не дозволяють адекватно реагувати на виклики часу. «Традиція християнської думки, вкорінюючи і збираючи вічну красу стародавнього філософського стремління і філософський ерос у все більш віддаленій трансцендентності, позбавила світ його власних основ і тим самим, образно кажучи, прикрасила славу світу додатковою аурую чудової обдарованості і випадковості»; сяйво (файнейн) феноменів належало тепер іншому наративу і не могло більше забезпечити розуму незаперечної очевидності, яка зробила б його здатним опанувати світовими першоосновами [8, с. 204].

Сучасні соціальні теорії відкривають нову перспективу розгляду проблеми суспільного ідеалу. Соціальна реальність не існує незалежно від людей, вона відтворюється і змінюється в ході взаємодії людей, яка обумовлена уявленнями

людини про себе, про інших, про суспільство, про добро і зло. Церква закликає своїх вірних до участі в суспільному житті, орієнтуючись на моральний ідеал. Формування суспільства відбувається в процесі вирішення різних соціальних проблем. Напрямок цих змін залежить від постійного вибору всіх, хто взаємодіє, адже не можна навіть уможливити встановити звід правил, які примушувала б усіх членів суспільства бути добрими один до одного. Тобто неможлива суспільна система, яка сама по собі забезпечує добро і виключає зло. Однак, соціальна доктрина, орієнтується насамперед на суттєві зміни в суспільстві. Низка взаємопов'язаних релігійних та соціальних перетворень відбуваються в напрямі більшого різноманіття форм, норм та цінностей, сприяє формуванню багатоманітності стилів життя. Участь духовенства, чернецтва та миряни в сфері суспільного служіння, в житті навколишнього світу у всій повноті, на думку Церкви, здійснюється по-різному і в різній мірі [7].

Нові суспільні відносини зумовили потребу змінити акценти в інтерпретації суспільного ідеалу. Спостерігається відмова ідеологів православ'я від конкретизації в його тлумаченні. Він визначається в найзагальніших етико-теологічних рисах, як абстрактна формула, що дозволить побудувати шлях для формування «досконалої людини». Роздуми над абстрактною людиною, витягнутою з реальних суспільних умов, виявляється вигідними для Церкви, але не свідчить про прийняття Церквою нейтральної позиції у вирішенні соціально значущих питань. Окремі теоретичні проекти ігнорують той факт, що в умовах постмодерну люди прагнуть до різних часто протилежних соціальних ідеалів. Одна з особливостей сучасного вчення православ'я – це примарне поєднання в ньому духу християнської релігії і того, що умовно можна назвати «духом часу». Лише на зламі століть Церква почала процес оформлення своїх позицій по соціальним, економічним, політичним, екологічним та іншим проблемам сучасності в концептуальному форматі. «На вимогу часу» РПЦ підготувала програмний документ «Основи соціальної концепції Руської Православної Церкви» [7], в якому висловила і позначила сфери своєї діяльності. З богословської та філософської точки зору йому бракує не тільки методологічної бази, а й сучасних теоретичних підходів та інтерпретацій соціальної дійсності. Незважаючи на те, що документ декларує участь Церкви у демократичних процесах вирішення багатьох проблем суспільного життя та формування громадянського суспільства, вони показують, що РПЦ тяжіє до монархічного укладу. Бажанам образом політичного устрою є візантійська симфонія де Церква не тільки тісно взаємодіє з державою, але і її канони повинні бути державними законами. Політичний характер цих документів демонструє обоження персональної системи влади. Ідеали суспільно-політичних відносин, що сформувались в Київській Русі, підтримуються Руською Православною Церквою як в минулому, так сучасності Росії. Вони відображають позицію

російської державної імперської ідеології, але разом з тим суперечать сучасним цивілізаційним цінностям спільного проживання.

Теологи, визначаючи соціально-політичну сутність держави, прагнуть наділити її насамперед моральними ознаками. В соціальній концепції РПЦ держава вважається як «необхідний елемент життя в зіпсованому гріхом світі, де особистість і суспільство потребують огорожі від небезпечних проявів гріха, благословляється Богом» [7]. Гріхи і пороки потребують спільної протидії, це привело до встановлення законів, що «обмежують зло і підтримують добро» [7]. Її автори, витлумачуючи поняття держави, прагнуть вселити думку про те, що вона висловлює інтереси всіх без винятку членів суспільства, з огляду на її божественну природу, вона існує заради мети, якою є вище спільне благо.

В соціальній концепції зазначається, що у православ'ї ідеальною формою взаємин між Церквою і державою є форма, яка сформувалась історично в «державі, яка визнає Православну Церкву найбільшою народною свяциною...» [7]. Але такі твердження не відповідають православної думці доби постмодерну, що пов'язується з сучасною філософією та новими світоглядними орієнтирами постіндустріального суспільства. У своєму дисертаційному дослідженні «Православна думка доби постмодерну: філософсько-релігієзнавчий аналіз» Грицишин В. доводить, що «відносини церкви і держави не можуть бути осмислені як партнерство духовної та світської гілок влади. Церква не є владою загалом, а є комунікативною спільнотою, що являє надприродний тип відносин» [1, с. 14]. Церква за своєю природою покликана з позиції авторитету вести людину і суспільство до спасіння, що можливе як надприродне життя. Тому вона не може претендувати на владу у суспільстві, залишаючись за межами сучасного глобалізованого світу.

У православ'ї сьогодні відчувається дефіцит розвиненого вчення «спільного блага». Воно продовжує пропонувати своє універсальне «спільне благо», що полягає в духовно-моральній інтеграції особистостей. Соціальна етика православ'я будується на основі методологічного індивідуалізму. Вона пояснюється поведінкою окремих індивідів, зосереджується на моральному виборі і діях особистості як суб'єкта соціальних відносин. «Соціальна етика в православ'ї заломлюється у світлі індивідуального, принципи соціальної етики формулюються як принципи етики індивідуальної і це, зрозуміло, обмежує можливості створення її самостійних принципів» [5, с. 274].

В сучасній православній концепції «спільного блага» простежуються спроби поєднати релігійні цінності з цінностями світськими, мирськими. Поняття «спільного блага» наповнюється різним змістом, по різному розглядається в різних умовах. З однієї точки зору, переважно на теренах постсоціалістичних країн «спільне благо» полягає в об'єднанні всього суспільства на основі спільної ідеї. Відповідно в ієрархії земних цінностей

«спільне благо» стоїть вище індивідуального. З іншої – «спільне благо» розуміється як сукупність різних, в першу чергу, громадських інститутів, що сприяють досягненню людиною духовної досконалості. Дехто намагається примирити представлені вище концепції, оголошуючи «спільним благом» дві групи цінностей, які можуть виступати як загальна мета багатьох особистостей – особисті (внутрішні) і суспільні (зовнішні).

Сучасність підводить православних мислителів до питання можливості раціонального осягнення «спільного блага». Воно вирішується в площині «не тільки те, що є, а й те, як має бути», осягненні не стільки реального стану суспільства, скільки ідеального. Ці засади стосуються всього суспільства, але оскільки воно не володіє субстанціональним буттям, то в кінцевому підсумку вони спрямовані до конкретної людської особистості. Людина пізнає загальне благо як ідеал переважно в категоріях етики, як систему правил і норм, приписів або заповідей. При цьому реалізація ідеалу перевищує можливості окремої людини, тому, на думку богословів, лише в спільній формі може відбуватися весь ланцюг особистих та суспільних трансцендентних зв'язків. На їх основі взаємини людей перетворюються на єдину цілісну спільноту.

Однією з характерних особливостей сучасної православної думки є її розвиток під впливом складного та суперечливого поєднання процесів активізації християнства в напрямку відродження релігійних духовних цінностей в суспільстві з одного боку та секуляризації й урбанізації, що все більше впливають на зміни у світовому співтоваристві – з іншого. Останні, проголосивши новими пріоритетами соціальної статус, престиж, багатство, користь, конкуренція, ринок, не схвалюються релігійними людьми та сприймаються з тривогою за їх безликість і бездуховність.

Американський православний теолог Девід Гарт сучасну картину соціальних відносин зображує як віртуальну та сумнівну участь у ринкових відносинах. «Ринок переступає межі ідеологій; він являє собою постхристиянську культуру комунікації, комерції і сучасних цінностей, міф, що формує економіку, політику і звичай модерну, ідеальний простір, в якому формуються бажання; це місце є всяке місце, дистанційованість всіх речей, тепер навіть і не ринкова площа, не місце зустрічей, не суспільне місце, а просто суха, порожня дистанційованість, що поглинає будь-яку іншу дистанцію» [8, с. 645]. Логіка ринку полягає у знеціненні людської особистості, перетворення її в функціонального споживача товарів та послуг. Значна увага до матеріальних ресурсів відхиляє важливість духовної альтернативи. Віра в Бога, ідентифікується з товаром, а Церква – з надавачем послуг. Ринок визначає антропологічні кордони примушуючи людину до знеособленої комунікації зі світом, з іншими людьми. Обоюбічна взаємодія за таких умов веде до задоволення бажання набуття добробуту, комфорту та отримання насолоди «тут і сьогодні» не відкладаючи їх на далеку перспективу.

Мірилом всього сутнісного виступає вартість, що підриває основи християнства, оскільки знецінює місію Ісуса Христа та покликання Церкви. Тому, заглиблення у докорінні проблеми, які приводять до питання про потреби та інтереси людини, мотиви її життєдіяльності спонукають до сучасної богословської та філософської інтерпретації суспільного ідеалу. Більше того, в соціальній концепції РПЦ розплатою за ідеологію споживацтва та культ матеріального успіху вважаються наркоманія і алкоголізм як прояви духовної хвороби окремої людини і всього суспільства, як втрата справжніх ідеалів [7].

Сучасна православна думка закорінена у святоотцівській традиції. Звертаючись до філософського та суспільного дискурсу вона реагує на вимоги та проблеми сучасності й розвивається у напрямку осмислення ролі трансцендентних цінностей у повсякденному житті людини. Розробляючи теоретичні засади соціального служіння православ'я бере на себе відповідальність за розвиток духовно-моральних орієнтирів людини. Можливість і необхідності вияву соціальної активності в нових цивілізаційних умовах вважається особистим шляхом вдосконалення, підготовкою та випробуванням в цьому нинішньому світі.

В концепції соціального ідеалу простежуються спроби складного та суперечливого поєднання активізації православ'я в напрямку відродження релігійних духовних цінностей в суспільстві та реаліями світського життя. Ідеал соціальних відносин ґрунтується на спілкуванні у християнській спільноті під час літургії та євхаристії. Акцентуючи увагу на вирішенні різних соціальних проблем богослови переглядають ідеї культурно-релігійного синтезу, що сприяє побудові загальної теорії соціального ідеалу як можливості, що визначається есхатологічною перспективою.

Список використаних джерел

1. Грицишин, ВП. 2017. Православна думка доби постмодерну: філософсько-релігієзнавчий аналіз: автореф. дис. ... канд. філос. наук : 09.00.11. Нац. пед. ун-т ім. М. П. Драгоманова. Київ. 18 с.
2. Іщук, НВ. 2019. Сучасна православна теологія діалогу: філософсько-релігієзнавчий аналіз: автореф. дис. ... д-ра філос. наук : 09.00.11. Нац. пед. ун-т ім. М. П. Драгоманова. Київ. 40 с.
3. Зізулас, Й. 2005. Буття як спілкування. Дослідження особистості і Церкви. *Пер. з англ. К.: Дух і літера.* 276 с.
4. Зизиулас, И. 2012. Общение и инаковость. Новые очерки о личности и церкви. *Пер. с англ. (Серия «Современное богословие»).* М.: Издательство ББИ. 407 с.
5. Мініч, А. 2015. Християнство в пошуках відповіді: проблеми соціально-етичної доктрини // *Волинський Благовісник.* №3. с.26-280.
6. Новгородцев, ПИ. 1921. Об общественном идеале. *Выпуск I, Издание третье.* – Книгоиздательство: «Слово». 386 с.
7. Основы социальной концепции Русской Православной Церкви. [online] Доступно: <http://www.patriarchia.ru/db/text/419128.html>
8. Харт, Д. 2010. Красота бесконечного. Эстетика христианской истины. *Пер. с англ. А. Лукьянова.* – М.: ББИ. 673 с.

9. Чорноморець, Ю., 2013. Теологічне повернення до традиції на початку третього тисячоліття як шлях відкритості та діалогу. *Філософська думка. Sententiae. Спецвипуск III. Християнська теологія і сучасна філософія. ВНТУ.* Вінниця. с.8-14.

References

1. Hrytsyshyn, VP. 2017. Pravoslavna dumka doby postmodernu: filosofsko-relihiieznavchyi analiz: avtoref. dys. ... kand. filos. nauk : 09.00.11. Nats. ped. un-t im. M. P. Drahomanova. Kyiv. 18 s.
2. Ishchuk, NV. 2019. Suchasna pravoslavna teolohiia dialohu: filosofsko-relihiieznavchyi analiz: avtoref. dys. ... d-ra filos. nauk : 09.00.11. Nats. ped. un-t im. M. P. Drahomanova. Kyiv. 40 s.
3. Ziziulas, Y. 2005. Buttia yak spilkuвання. Doslidzhennia osobystisnosti i Tserkvy. *Per. z anhl. K.: Duxh i litera.* 276 s.
4. Zyzyulas, Y. 2012. Obshchenye y ynakovost. Novye ocherky o lychnosti y tserkvy. *Per. s anhl. (Seriya «Sovremennoe bogoslovye»).* M.: Yzdatelstvo BBY. 407 s.
5. Minich, A. 2015. Khrystyianstvo v poshukakh vidpovidy: problemy sotsialno-etychnoi doktryny // *Volynskiy Blahovisnyk.* №3. s.26-280.
6. Novhorodtsev, PY. 1921. Ob obshchestvennom ydeale. *Выпуск I, Yzdanye trete.* – *Knyhoizdatelstvo: «Slovo».* 386 s.
7. Osnovy sotsyalnoi kontseptsyy Russkoi Pravoslavnoi Tserkvy. [online] Dostupno: <http://www.patriarchia.ru/db/text/419128.html>
8. Khart, D. 2010. Krasota beskonechnoho. Estetyka khrystyianskoi ystyny. *Per. s anhl. A. Lukianova.* – М.: BBY. 673 s.
9. Chornomorets, Yu., 2013. Teolohichne povernennia do tradytsii na pochatku tretoho tysiacholittia yak shliakh vidkrytosti ta dialohu. *Filosofska dumka. Sententiae. Spetsvypusk III. Khrystyianska teolohiia i suchasna filosofia. VNTU. Vinnytsia.* s.8-14.